

Gondolatok a Gömör-kódex újabb kiadása kapcsán*

A GömK. történetét ismertetve említettem, hogy HAADER a kódex egy bejegyzése (*Ezek heába valo szók*) kapcsán megjegyezte: jó lenne többet tudni Gömöréről, ismerni a felekezeti hovatartozását (23–4). Az alábbiakban az érdekesség kedvéért és Pesttel kapcsolatos művelődéstörténeti adalékként is bővebben írok Gömöréről és patikájáról. Bevallom azonban, hogy az ismertetendő tényekhez engem is elsősorban olyan információk vezettek el, amelyek már a HAADER–PAPP-féle GömK.-kiadás megjelenése után kerültek fel az internetre. Újabbán itt a <http://www.terezvaros.hu/tartalom/webterkep/> (vö. még Pesti Broadway Online) alatt is olvashatunk a művelt, a nemzeti kultúrát és a közügyeket is támogató Gömör Károlyról, főleg pedig patikájáról, amely a Terézvárosban, a Király utca (Th. Königsgasse, később egy időben VI. ker. Majakovszkij u.) 12 szám alatt volt. Ennek épülete, amely egyben lakásul is szolgált, 1812-ben készült el, a fiatal Pollack Mihály tervezte, ma már nem gyógyszerár. Később többször és otromba módon átalakították, s egy második emeletet is húztak rá. Az (eredetileg) klasszicista stílusú, elegáns, vonaldíszes homlokzatú

* L. MNy. 2007: 149–63.

épület földszintjét azonban aztán, mint képen is láthatjuk, az eredeti állapot szerint állították helyre. Ma a Hungaropharma vállalat irodái vannak benne. Az épületet művészettörténeti szempontból is számon tartják. A patika-berendezést ugyancsak Pollack Mihály tervezte, a magas színvonalú asztalosmunkát pedig az akkor még szintén a pályája kezdetén álló Rosznagel Márton bútorasztalos, a belső berendezés és építés dekoratív famunkáinak mestere (Tischler-Stuckmeister) készítette, aki később az ugyancsak Pollack tervezte s azóta elpusztult Régi Vigadó építésénél kapott hasonló megbízást. A patika bútorzatának aranyozott művészi farieliejeit Dunaiszky Lőrinc, a későbbi jeles klasszicista szobrász faragta. Az ő belső szobordíszzeit, reliefszeit Gömör a Krausz János, majd Pollack Mihály által tervezett, akkor épített, 1811-ben felavatott (a mai Deák téri) evangélikus templomban is láthatta. Minderről, az akkori belső építéséről és Gömör személyéről is szól VOIT PÁL (1939.) „Egy régi pesti patika” című alapos, illusztrált, Dunaiszky reliefsjeinek a képét is közlő tanulmánya. S röviden máshol is megemlékezik a Gömör-házról: „A Gömör magánlakását, laboratóriumokat, »növénypadlást« és »vízpincét« magábfoglaló patikaház, a régi Pest nevezetessége. ... A patikahelyiség a kor szokása szerint bizonyos fokig a régi úri világ kaszinója, klubja volt, hol cukorkákat, likőröket, ínycenc pálinkákat is lehetett kapni” (VOIT 1943: 271–2, vö. még 274, 276). Gömör halála után a patikát özvegye bérbe adta, 1853-ban pedig Török József vette meg, és birtokolta majd félszázadon át. A gyógyszerterát együtt maradt berendezésével 1950-ben államosították, 1951-ben a bútortatot szétszedték, 1964-ben azonban a patika-berendezést, értékes kultúrtörténeti emlékként a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumba szállították, ahol – amint a <http://www.semmelweis.museum.hu/muzeum/kiallitasok/gyogyitas...> jelzet alatt az interneten is látható – a IV. teremben van kiállítva „Gömör Károly »Szent Lélekhez« címzett patikája 1813-tól” címmel. A Gömör-házról még említjük meg, hogy az emeleten lévő két egymástól elkülönített, szép és kényelmes lakást vagy közülük az egyiket nyilván már Gömör halála után aztán bérbe adták, s azokat főleg a városrészbe beköltöző zsidók lakták. Rövid ideig zsinagóga vagy imaszoba is volt ott (l. az MSZP Erzsébetvárosi Szervezete honlapján a „Séta a régi Király utcán” című írást: www.mszp007.hu/modules.php?name=Reviews...). „Itt lakott Jakobovics Fülöp, a Zsidókórház igazgatója, a Magyarító Egylet elnöke, s itt született a híres Löw Brill Sámuel rabbi, itt is lakott haláláig, és itt tanította az ifjú Goldzieher Ignácot a talmudra” (SÁRKÖZY MÁTYÁS [Molnár Ferenc, az író unokája] 2005: 1080). Egyébként a Magyarító Egyletet, amely a Király utca 21. alatt, egy ugyancsak Pollack Mihály tervezte házban alakult meg, a Galíciából betelepült zsidók alapították 1844 után (?1846-ban, vö. ZOLTÁN 1965: 320) azzal a céllal, hogy a pesti zsidóságot rábírják a magyar beszédre. Több mint négyszáz tagjuk, óvodájuk és könyvtárjuk is volt (l. SÁRKÖZY 2005: 1083).¹ A Gömör-ház 1892-ben még Leyritz Károlynak, Gömör unokájának a tulajdona (VOIT 1939: 64).

Gömöréről az említett terézvárosi honlapon azt is megírják, hogy régi győri kismemesi-értelmiségi családból származott, és Bécsben szerezte a gyógyszerészmesteri oklevelet. Pesten telepedett le, s megvásárolta az eredetileg Arany Oroszlán néven működő és akkor még a Király és a Kazinczy utca sarkán álló patikát. 1804-ben polgárjogot nyert. A szakmájában és általában is elismerést szerzett, a város százas tanácsába is beválasztották. Gömör a Nemzeti Múzeum és a Ludovika építésének kurátoraként is tevékenykedett, és a pesti Szépítési Bizottmánynak szintén tagja lett. Pollack Mihállyal baráti viszonyban volt, a Gömör-ház tervezését is nyilván megbeszélték, a tervrajzra Gömör szintén ráírta a nevét. 1845-ben hunyt el (mindezekről VOIT 1939-en, valamint 1943-on, az internetes forrá-

¹ SÁRKÖZYnek még egy előzetesen publikált cikkéből idéztem, azóta hasonló címmel egy könyve is megjelent, l. SÁRKÖZY 2006.

sokon kívül l. még ZÁDOR 1960: 154–6, 237 is). Gömör Károly közéleti tevékenységét az is mutatja, hogy Lumntzer István pozsonyi botanikus arcképét a Nemzeti Múzeumnak adományozta (l. *Pressburger Zeitung* 1837: 113), „A pesti vakok intézete pénztárának állapota 1841-ben” címmel pedig kimutatást közölt a Nemzeti Újságban (1842: 131). Ezekre l. Budapest történeti bibliográfiáját is (ZOLTÁN 1963: 496, 1965: 113, 1969: 111). Abban a GömK.-be bejegyzett tényben tehát, miszerint a kódexet „Nemes és Nemzetes Gömör Károly Ur, az igen jeles műveltségű ’s buzgó hazafiságu Pesti Százados és Patikárius ajándékozta a’ Széchényi Országos Könyvtárnak” a *százados* szó nem ’polgárőrségi százados’ jelentésű, mint SZINNYEI (1894: 1354) és főleg ennek nyomán a filológiai szakirodalom írja. A *százados*-nak itt az a jelentése, amit a CzF. így tart számon: ’Némely királyi városok egykori igazgatásában száz személyből állott külső tanácsnak tagja’ (vö. VOIT 1939: 65 is). Gömör Károlyt a Nemzeti Múzeum gondnokának sem szerencsés nevezni, mint TÍMÁR után teszik (vö. 20). Gömör Károly minden bizonnyal annak a családnak a leszármazottja, amelyből a Rozsnyón született, Kézsmárkon, Sopronban, Pozsonyban, Jénában is tanult, végül Győrben letelepedett orvosdoktor Dávid és testvére, János 1741-ben Mária Teréziától nemesi levelet nyert (l. NAGY IVÁN 1858: 435–6; SZINNYEI 1894: 1351–2; VOIT 1939: 45). NAGY Gömör Károlyt nem említi, de a nemzedékrendből, a leszármazási táblából csak egy „töredéket” közöl. KEMPELEN (1912: 350) pedig több generáción át csak Gömör János leszármazottjait tünteti föl (köztük nincs Károly nevű), és az említett Gömör családtól külön is felvesz Gömöröket: „Gömör. – Károly és fia László Györmege bizonyítványa alapján 1808. Pestmegyében hirdettetnek ki. Czímerpecsét ezen megye levéltárában”. S megjegyzi még, hogy „Gömör-családbeliek – Az 1754/55. évi orsz. nemesi összeíráskor *Gömörmegyében* János, *Györmegeben* Dávid éltek” (uo. 351). E Gömörök is nyilván rokonok az előbbiekkel. Az említett Gömör Károly viszont nem azonos a GömK. adományozójával, utóbbi ugyanis Pest vármegyében 1805-ben ismertette el a nemességét, s neki nem volt fia. Egy Ludovika nevű leánya született, aki egy gyermeket (Leyritz Károly) hátrahagyva fiatalasszonyként hunyt el. Ez a mi Gömör Károlyunk (is) viszont minden bizonnyal leszármazottja, rokona a „másik” Gömör családnak. E mellett szól a szintén Győr megyei származás, a foglakozás, a tanulási hely rokon volta és „a jeles műveltség” is. Gömör Dávidnak, SZINNYEI (1894: 1351) több, főleg latin nyelvű orvosi és bölcséleti munkáját tartja számon. S a magyar nyelvű „A pestisről való orvosi tanácslás...”-t, amit Győrben 1739-ben adtak ki. Megemlíti, hogy „Főleg a vegyant kedvelte, és, mint írják, előre megérzé, megjósoló halála idejét”. NAGY IVÁN le is közli a maga készítette egyéni síriratát: „Semen maturum corporis animalis matrici restitutum Davidis Gömöry, Philosophiae et Medicinae Doctoris nati die 5 Maii 1708. Deo et natura regenerandum Hic loci fatum commissum d. 14. oct. 1795.”. VOIT (1939: 45) nyilván túloz, amikor az írja, hogy világhírű orvos, tudós és alkimista volt. Elsőszülött fiának, Dávidnak SZINNYEI (1894: 1352) három szakmunkájáról tud, s megjegyzi, hogy „győri származású; Bécsben tanulta az orvosi tudományt és mint gyakorlóorvos Pozsonyban telepedett le”. Ugyanő (1894: 1354) Gömör Károlyval kapcsolatban idős és ifjú Gömör Dávidra mint felmenőkre nem utal, de általában sem közöl adatokat Gömör Károly életéről, származásáról, főleg a GömK.-ről szól, és egy cikket tart tőle számon (Kopjbalzsammal töltött mézgatokocskák. Orvosi Tár 1842. I.). Gömör Károlyról levéltári források alapján VOIT (1939: 45) azt írja, hogy 1779-ben született Győrött magyar nemesi családból, s evangélikus vallású. Ifjúságából pedig első adat, miszerint „1795 május 1-én Dobay Sámuel pozsonyi gyógyszerészhez tanulóknak lépett be. Négy év múlva 1799. április 30-án 20 éves korában felszabadult. Az ifjú Gömör ekkor Bécsbe ment, hol egyetemre iratkozott, itt tett vizsgát, és ennek alapján 1801 május 1-én gyógyszerészesteri oklevelet nyert” (uo.). Gömör Károly vallási hovatartozása szintén arra mutathat, hogy Gömör Dávidék családjának a leszármazottja. Idős Gömör Dávidról SZINNYEI (1894: 1350) ugyanis

megjegyezi, hogy többek között Kézsmárkon, Sopronban és Pozsonyban tanult, ahol, mint tudjuk, híres evangélikus gimnáziumok voltak. 1835-ben Gömör is azok között van, akik Pesten magyar nyelvű evangélikus gyülekezet létrehozását kezdeményezik (korábban csak német és szlovák nyelvű volt), s a lelkész fizetésének a biztosítására felhívást intéznek a hívekhez. A magyar nyelvű gyülekezet a Deák téri templomban 1836-ban alakult meg, első lelkésze az irodalmi munkásságot is folytató későbbi püspök, Székács József lett (l. ZSILINSZKY 1909., ill.: w3.enternet.hu/eepekeszt/szekacs/szekacs.html).

Gömör Károlyról, a Gömör családról nem pusztán érdekességből vagy genealógiai érdekből írtam, hanem azért is, mert a családtagok lak- és tartózkodási helye segítségül lehet a kódex előkerülésének, sőt esetleg az említett bejegyzés tevőjének ügyében is. A Gömör család egyes tagjai valóban olyan helyeken is éltek, ahova a kódex elkerülhetett. Például ifj. Gömör Dávid, akinek SZINNYEI (1894: 1352) által utolsónak említett, német nyelvű munkája Pozsonyban 1793-ban jelent meg, nyilván ott élt akkor is, amikor II. József 1782-ben kiadta említett rendeletét, amely szerint 1786-ig feloszlik többek között a klarissza rend, a pozsonyi klarissza apácakolostor, amely akkor a GömK.-et is birtokolhatta (vö. BENDA 1982: 592), s láttuk, Gömör Károly szintén élt Pozsonyban, ott volt gyógyszerész tanuló is. Ő akár fia is lehet ifjú Gömör Dávidnak. Nem tudom, milyen forrás alapján, de a fentebb már idézett, az interneten olvasható „Séta a régi Király utcán” című írásban a Gömör-házról azt mondják, hogy Gömör Károly „a neves régi alkimista leszármazottja”, tehát ezek szerint idős Gömör Dávidé. Mindenesetre bár egyáltalán nem biztos, hogy a Gömörök közül írta be valaki a 10. lap szélére az említett „ezek heába valo szók” bejegyzést, ez a Gömör család tagjairól is nyugodtan elképzelhető. A felvilágosodás korában, a későbbi évtizedekben (is) élő orvosok, gyógyszerészek ugyancsak tehettek ilyen megjegyzést azt olvasva, hogy – úgymond Sylvester pápa szerint – az, aki az alábbi tizenhárom misét megszolgáltja, annak a háborgatásai megszűnnek, a meddőségéből meggyógyul, a szomorúságától pedig megszabadul. HAADER egyébként valószínűbbnek tartja, hogy az említett beírással nem protestáns vallású és akkor föltehetőleg erősebben fogalmazó, hanem (katolikus) „felvilágosodott szellemű, aufklärista olvasó (pap) határozta el magát a búcsús gyakorlatnak a kódexből áradó szellemiségétől” (24).

Az imádságok előtt a kódexekben és még a későbbi nyomtatványokban is gyakran kiírják az előbb eléneklendő-elmondandó zsoltár kezdő sorát. Így a 41. tételben négy olyan ismeretlen eredetű imádság van, amely előtt Krisztus különböző sebeire kell tekinteni a feszületen, és a 123. zsoltárt énekelni. „At te leuau i oculos meos” (‘Hozzád emelem szememet’ – revideált Károlyi-féle ford.) olvassuk a 166. lapon, és még utána négyszer (rövidítve). A kezdősor elején a zöngesség szerinti hasonulás látszik, vagy esetleg az olaszos ejtés (vö. Vulgata LXX: „Ad te levavi oculos meos”). A 170–1. lapon a harmadik imádság így kezdődik: „URam Ihs xp̄s. k̄y iarz. <az> asp̄s. es bas̄yliscus. new. nemes kevueken. es orozlant. sarkant. labad ll ala<e>. nyomor̄ytaz.” Művelődéstörténeti okokból is érdemes külön kitérni rá, hogy ez a 91. (90.) zsoltár 13. versének krisztianizált és ugyanakkor hibásan fordított visszaadása. Ez a tény talán segíthet a szöveg eredetének a felkutatásában, illetve arra mutathat, hogy ez olyan ima, amelyet egy egyszerűbb apáca maga írt, s a zsoltárszöveget vagy parafrázist rosszul értelmezte. Katerina soror itt a saját gyűlöli ellen kér segítséget, de a nevét e helyütt is valószínűleg behelyettesítette, egy a 172. lapon lévő hiba is másolásra mutat. Bizonyára egy előtte álló *uadnak* alakot kezdett *nadn*-ként leírni, majd áthúzta és leírta a *vannak* szót. Az említett bibliai hely a Vulgata LXX-ben a következő: „super aspidem et basiliscum ambulabis et conculcabis leonem et draconem”. A Káldi-fordítás szerint pedig így hangzik: „Az *alpi/lon* és a’ *ba/ili/ku/lon* jár/fz: és az orofzlant ’s a’ farkant tapodod”. Erre a helyre alludál a JókK. 147 is, amikor az Istenben hívőkről, Szent Ferencről azt mondja, hogy Isten „tezy ewkewt menden feregnelkewl nyomatny es yartatny

bazilifcofon es (Es) *yalpifkyon* ·Γ nemcsak farkafon De es orozlanjon es farkanjon”. A GömK. írója és/vagy másolója nyilván nem értette a különleges *áspis* és *baziliszkus* szavakat. Nem egyfajta mérges kígyónak gondolta őket, amit a bibliai megfelelők elsődlegesen jelentenek, hanem drágakőnek. Tévedését segíthette az előző vers „meg ne üssed lábadat a kőbe” (revidéált Károlyi-féle ford.) mondata és a Bibliában szintén előforduló *jáspis* ’féldrágakő’ (Jel. 21: 11, 19) hasonló hangalakja, valamint az, hogy ennek a szónak a hatására az *áspis*-nak a magyarban *jáspis* alakja szintén adatolható (JókK. 147: TESz.). Az *áspis* és a *baziliszkus* szavaknak, a középkorban azonban – az idézett zoltárhelyre is támaszkodva – egy jelképes értelme fejlődött ki, az egyházi nyelvhasználatban, az egyházatyáknál és a Physiologusban is a bűn, a megátalkodottság szimbólumai, illetve ’bűn, ördög, halál, Antikrisztus’ jelentésűek, s az általuk jelölt, immár inkább a fantázia szülte – de a kortársak jó része által valósnak gondolt – állatok pedig ezeknek a szimbólumai (olykor az oroszlánnal és a sárkánnyal együtt). Az áspiskígyót sokszor lábakkal és kakastaréjjal ábrázolták, a baziliszkus felsőtestét kakas, alsótestét pedig kígyó alakúnak. Úgyhogy az áspiskígyó, a baziliszkus és a sárkány ábrázolását nemegyszer alig lehet megkülönböztetni. Ha Krisztus – ami gyakori ábrázolás – (az oroszlánon kívül) egy kígyóra vagy sárkányra emlékeztető állatra tipor, az ábrázolásban valószínűleg mindhárom fantázialényt együtt kell látnunk. Az áspiskígyót mint a gonoszság és a megátalkodottság jelképét gyakran ábrázolták süketnek is (nem figyel az evangéliumra). Ilyenkor a kígyóalak egyik fülét a földre szorítja, a másikat pedig befogja a farkával. A baziliszkusszal kapcsolatban pedig az a hiedelem élt, hogy pillantása halált, lehelete pedig halált, pestist okoz. Az áspiskígyót és a baziliszkust szimbolikus értelemben gyakran ábrázolták a középkori képzőművészetben, főleg mint a Krisztus által legyőzött Gonosz jelképeit. (Az áspiskígyót és a baziliszkust együtt ábrázolják pl. a lorchi evangeliarum tábláján; 810 k. Róma, Vatikáni Könyvtár). A fentiekre l.: A keresztény művészet lexikona (SEIBERT 1986: 48–9), Magyar katolikus lexikon (DIÓS 1993: 424, 673); stb. Az áspiskígyó a fiaiert vérét áldozó pelikán (Krisztus-szimbólum) legendájának, elképzelésének egy variánsába is bekerült, ami Temesvári Pelbárt nyomán a TihK.-ben is megtalálható, 16–7: „e z m e l l e p e l d a t o k u a g o n a z p u p l i k a n u s n e u ő m a d a r r o l : k i t a z a p i s n e u ő k e g o i g ő n g ő l ő l : M i k o r o n a z e r t e z m a d a r f i a i t k i k ő t i : e s a z u t a n f e z k e b ő l k i m e g ő n : a z k e g o a z ő f e z k e t h m e g h o f t r o m l i a : e s f i a i t m i n d m e g h ő d ő f f y : M e g h t e r u e n e z m a d a r : e s f i a i t h a l u a l a t u a n : k ő n ő r ő l r a i t o k : e s a n n e r a z e r e t i ő k e t : h o g h m e l l e t m e g h u a i a : V e r e t h b o c i a t i a : f i a i n a k o z t y a . e s a u a l ő k e t u i z o n t h f e l t a m a z t t y a . M i k o r o n o z t i a n f i a i f e l n e u e k ő d e n d n e k : a k y k k ő z ő l ő k r a i t h a k ő n ő r ő l e n d n e k : a z o k a t a z f e z ő k b e m a g a u a l m e g h t a r t i a : A k i k k e g e k r a i t h a n e m k ő n ő r ő l n e k : M i k e p e n h a l a l a t l a n o k a t a z f e z ő k b ő l m i n d k i h a ű a V a l i o n v r a m m i n d ő n h a t o i f t e n : l e l ő k z e r e n t k i t p e l d a z e z m a d a r : b y z o n n e m e g e b e t h h a n e m a l d o t h C r i f t u s i e f u f t . k i t p e l d a z t o u a b a a z a p i s k e g o : n e m e g e b e t h h a n e m a z a g e l l e n f e g ő t p o k o l b e l y ő r d ő g ő t : k i k e t p e l d a z n a k t o u a b a e z m a d a r n a k f i a i : f e i e n k e d m i n k e t h . m i t p e l d a z t o u a b a e z m a d a r n a k f e z k e : l l n e m e g e b e t h a n e m e z v i l a g o t :”. (A pelikán-legendáról és motívumról magyar vonatkozásokkal l. pl. A. MOLNÁR 1989., 1999: 102–12.) Az áspis- és a baziliszkus-szimbólum egyébként később is előfordul. „Sajátosan barokk téma, amikor a Mária karján ülő vagy előtte álló gyermek Jézus kereszttel leszúrja az áspiskígyót, ill. baziliszkust” (SEIBERT 1986: 49). Balassi a trubadúrlíra nyomán a Margarétához írt versében az igéző szerelemről ezt mondja: „Csak az szép leányok s az *basiliscusok*, hogy az szemekkel ölnek” (incipit: „Vitézek karjokkal...”). Zrínyi pedig az őt meg nem hallgató szerelmeséről írja, hogy „*Áspisnál* süketebb” (Idilium 2: 1, további példákra l. BEKE 2004). Az előzőekből az mindenesetre látszik, hogy a latinul zoltárokot is éneklő apácaék nem mindig értették pontosan a szöveget. S úgy tűnik, az áspiskígyóról és a baziliszkusról való elképzelések a GömK. írójának, a Margitszigeten a kódexet másoló Legény Katónak sem voltak ismertek. Ez összhangban is lehet azzal, amit HAADER (2004: 203) róla ír: „Szocio-

kulturális háttere biztosan nem vetekedhet Ráskayéval, képzettsége – legalábbis a latin szöveg másolásában elkövetett hibái alapján – jóval szerényebb”. Persze, nagyon is meglehet, hogy a többi margitszigeti apácának, illetve nagy részüknek sem volt tudomása a fentebb említettekről, akár Ráskay Leának sem.

Bár korábban a kódexekben magam is felfigyeltem a szóeleji sajátos *ff* betűkettőzésekre, most PAPP fent már idézett megállapítása – miszerint a GömK.-ben a Legéndy Kató által használt feltehetően *F* értékű rubrumozott *ff* a margitszigeti iskola sajátja lehet – adta az indítást ahhoz, hogy ebben a témában vizsgálódgassak, s bizonyos tényeket még hozzátegyek a fenti véleményhez. Ezekkel a fejtegetésekkel azt is meg szeretném mutatni, hogy egy kódex(kiadás) akár egy vagy két paleográfiai részletkérdésben is sokfelé nyújt tovább vivő és csatlakozási pontokat. A Ráskay másolta kódexekben a PéldK. kivételével valóban sokszor előfordul az *F* értékű *ff*. PAPP megállapításán annyit viszont pontosítanék, hogy az *ff* (szándékolt) rubrumozása – ilyenkor többnyire a mondatkezdő nagy-, olykor kisbetűk rubrumozásával együtt – az egész Ráskay-anyagnak a nagyobb részében végülis elmarad. A rubrumozott *ff* a GömK. 8. kezének (és általában Ráskaynak is) úgy illeszkedik a helyesírásához, hogy nagybetű értékben a nagybetűkhöz csatlakozik, amelyek, ha az *ff* rubrumozott, szintén rubrumozva vannak (Ráskaynál fordítva ez nem feltétlenül áll). A HorvK. kiadásakor a közzétevők, HAADER és PAPP ezt is írták a Bevezetésben: „A *F*-et Ráskay *ff* betűvel jelöli, ezeket talán rubrummal akarta kitölteni, miként ezt általában megteszi a DomK.-ben, lásd pl.: 146: *Feel emele*; 293: *Felele* stb.” (24). A DomK.-ben ez az 50. lap kivételével a 181. oldalig, illetve a 293. lapon történt meg, e helyeken rubrumoz ugyanis Ráskay, másutt *ff* áll. És mindez nála itt és más kódexekben mondatkezdő helyzetben fordul elő. Néhány további példa a DomK.-ből az *F*-es kezdetre: 59: „*Felele* zent damancos t’yank” (kétszer); 60: „*Feddj* vala az evrdevgevt azról”; stb. A GömK.-ben a Legéndy Kató által lényegében következetesen használt *F* értékű *ff* (szerkezetet vagy kiemelt szót kezdő *f*) sokszor a Szentháromság említésekor az annak második személyét jelölő *Fiu* szóban fordul elő: „*At’yanak*. es *ff’yunak*. es *Zent* leleknek neuebe” (156), „*At’yatul*. *ff’jutul*. es *Zent* lelekt’wl” (197), s l. még: 200, 203 stb., de: 72: „az te zent *fyadnak*”, 208: „*zw*sesegednek edes *fyat*”; s l. még 209 stb. S ugyancsak lásd 69: „*Eleue* meg’yek m’kepen betek. eletnek horuosahoz. *ffertelmes*. *Irgalmassagnak* kuffe’yehez. *Vakh*. ...”; 124: „*Teged* keduelev’knek. edeseg. b’wnesseknek iduesege. es zeretev’ye. *ffelseges*. *At’ya* istennek. egyetlen eg’y *fy’a*.”; 137: „*Artatlan* ertelmel. engedelmes zerelmel. kevanatos *zwuel*. *ff’fejved* le hatuan. veg’gh meg tev’kele”; és: 36, 197; illetve 291: *ffrequarter*; stb.; de: „*magasra fel emelven*.”. Megjegyzendő viszont, hogy az egyetlen mondat-, sőt bekezdéskezdő helyzetben *f* áll, 94: „*fogadyad O* nemes azon’jom *zvz* maria. *Ez* v’r’ès rosa kozorut”. Néhány további – és még sokkal bővíthető – példa, illetve lelőhely a Ráskay másolta kódexekből a (fő)mondatkezdő szóeleji *ff* (vagy *f*) előfordulására: MargL. 136: „*ffelele* az frater”; 155: „*ffogadast* tevnek”; MargL. 154, 156. A MargL. a 37. lapig rubrumoz, és addig a mondatkezdő helyzetben álló rubrumozott nagy (ritkán kis) betűk között az *f* is így áll, 19: „*felele* az soror”; 23: „*fat* hord vala hatan”; CornK. 126: „*ffabricius* h’ye hog ...” (de vö. uo.: „*Monda fabricius*”), 131: „*ffelele* zent agota azzon”; CornK.: 124v, 132v, 137r, 164v, 164r; DomK. 258: „*ffelele* ez meg holt”; 294: „*ffelele* az evrdevg”; DomK. 296, 297; HorvK. 10–1: „*ffordulijal*lnak az b’ynések pokolba”; 20: „*ffelele* dauid”; HorvK. 22, 23, 40. Mondatkezdő *ff* leggyakrabban a *felel* igében szerepel. A Ráskay másolta kódexek fenti gyakorlatától eltér a PéldK. második keze (19–64, Ráskay Lea) és a harmadik kéz (65–86, HAADER szerint ez a GömK. 5. keze), l. 23: „*Felelenek* evk hog nem lat’yak”; 27: *Felele*, 29: *Felele*; a harmadik kéznél: 65: *Felel*, 66: *Felel*; 69: „*Felel* az halal az eletnek”, 69: *Felel*, 71: *Felel*. Az első kéztől (1–18) egy adatunk van az *F*-re: 16: „*Felele* ew hogi...”. A fakszimilében azonban – ellentétben a másik két kéz többi adatával – itt *ff* áll. A PéldK.-ben a *F* részben hasonló alakú, de jóval

nagyobb, mint az *f*. A többi említett kódexben azonban ezt a kis és nagy betűt (is) nehezebb elkülöníteni, illetve olykor azt megállapítani, hogy a rubrumozás pusztán egy *f* betűt érintett, vagy az az *ff* betűk közti hézag kitöltésével is járt. Mindenesetre nyilván a MargL.-nak, a HorvK.-nek és a GömK.-nek az átírási gyakorlata a követendő, amely a rubrumozott *f*-et és/vagy *ff*-et *f*-nek, illetve *ff*-nek írja át, s kevésbé szerencsés a DomK.-ben az *F*-fel való átírás. A PéldK.-ben levő eltérésnek az lehet az oka, hogy a másolandó szöveg írásmódja különbözött a többiétől, vagy talán a szöveg jellege, a párbeszédre erősebben épülő rövid példák javallották a (mondatkezdő) *felel* igének az *F*-fel való (erősebb) kiemelését. Az *ff* szó belsejében Ráskaynál is hosszú hangot jelöl: DomK. 213: *iffyv*; 214: *iffyv*; HorvK. 17: *iffyvsagomnak* stb. Az *ff* betűjel egyébként más kódexekben (JókK., LobkK., DebrK., ApMélt., ÉrdyK., ÉrsK. stb.) és különböző helyzetekben is előfordul (főképpen azonban a szó elején), s PAPP (106), mint láttuk, azt is említi, hogy a GömK. 2. keze (3–10) szintén használja, 6: *le ffoztak, kÿ ffolÿ wala*; 7: *megh chwffoltata*; 9: *kereztfpara, ffolÿ wala* stb. Itt az *ff* használatával kapcsolatban megkötöttség nem látszik (mondatkezdő helyzetre viszont nincs adatunk), de az *f* is használatos, 5: *feelwen, kÿ folÿa, fogsagnak, megh foganak* stb. Az *ff* a JókK.-ben elég gyakori, főleg a *Szent Ferenc* névben (*zent fferenc*) A Bevezetésében P. BALÁZS JÁNOS ezt írja: „Valószínűleg a nagybetűt helyettesíti nála a szóeleji betűkettőzés: *fferenc, lleo*. De ebben sem következetes az író. Talán inkább csak azokat a betűket kettőzi szó elején, amelyeknek nagybetűs alakja alig különbözik a kisbetűstől (*f, l*)” (14). Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy a két betűvel való jelölés az *ff*-nél fordul elő gyakrabban, de messze nem következetesen, az *ll*-nél pedig csak néha. A LobkK. közétevéje, REMÉNYI ANDREA ugyancsak megemlíti, hogy a kódexben „gyakori a szókezdő *ff*” (22). Vizsgált tárgyunkban külön is figyelemre méltó az ApMélt., amely a szókezdő, valamint (az *f* esetében ritkább) szóközépi helyzetben is igen gyakran él az *ff* jelöléssel. Úgy látom, talán gyakrabban is, mint az *f*-fel, tele van vele az egész kódex. Például: 10: *ffenÿegeth, Harom ffele, ffwge ffath, olay ffath, zoloffak*; 18: *ÿffÿuczka*; de: *fwlrok*; 9: „*kuth feÿketh folÿuan*”; stb. Figyelemre méltó azonban, hogy mondatkezdő szó elején kétszer fordul elő az *f* fonéma, és akkor a jele *F*, 11: „*Mÿt te latc ÿeremÿa? Feleleh: ÿo ffwgeh ffakath*”; 27: *Fantom ffanth*. VOLF szerint az ApMélt. a margitszigeti dömés apácakolostorban készült. Ezt a véleményt általában elfogadják, de a tüzetesebb bizonyítás lényegében elmaradt. (l. ApMélt.; PUSZTAI ISTVÁN: Bevezetés 10–1). Maga az *ff* használata erősíthetné VOLF véleményét. A használat módja pedig tovább árnyalhatja ebben az ügyben a margitszigeti úzust, illetve meg is gondolkodtathat az ApMélt. hovatartozása dolgában.

Megjegyzem, hogy az *f* értékű *ff* problémája az európai írásbeliségben is tágabb körű lehet. Mondatkezdő szóban a latin nyelvű úgynevezett Pécsi egyetemi beszédekben szintén előfordulhat *Ff*(?? a kéziratban *ff*), például: 381: „*Ffemina circumdabit virum*” (Sermo 186); 62: *Ffinis*, 379: *Fflos*, 382, 390, 391: *Ffuit*, 384: *Ffacta, Ffilius* stb., de 276: *Ffasciculus*, 277: *Ffestos*, 279: *Fflorentum*, 282: *Ffacti*; stb. (PETROVICH–TIMKOVICS 1993.). A Pécsi egyetemi beszédek egy Münchenben található XIV/XV. századi kézirat, ennek eredeti *corpusa* pedig egy XIII/XIV. századi magyarországi kódex, amelyet egy Magyarországon használt XIII. századi sermonariumból kompiláltak. A Pécsi beszédek cím a hagyományos, de tulajdonképpen téves, mert az újabb kutatás megállapította, hogy az eredeti beszédgyűjteményt a XIII. század utolsó harmadában föltehetőleg a budai kolostorban egy magyar domonkos szerzetes magyar domonkos hallgatóság számára állította össze. (Minderre l. MADAS 2002: 132–96, irodalommal.) A régi német írásbeliségben, nyomtatványokban a mássalhangzókat olykor pusztán paleográfiai díszítés céljából kettőzik meg (MOLNÁR ANNA szíves szóbeli közlése). Egyébként, mint ismeretes, a németben két mássalhangzó nem a megfelelő hang hosszúságát, hanem az előtte álló magánhangzó rövidegét jelöli. M. NAGY ILONA hívta fel rá a figyelmem, hogy Árpád-házi Szent Margit valószínűleg Marcellus által írt legendájának

(Legenda vetus) Jorg Valder (Georg Falder-Pistoris) által készített XIV. századi kéziratos német fordításában szintén előfordul olykor kettős mássalhangzó olyan helyeken, ahol ma egyet írnánk. Viszonylag több adat az *ff*-re található, szó elején pedig – ha jól látom –, csak erre van példa, összesen kettő: *offt*, *geschriff* (30), *Byschoff* (37), *slaff* (40), *tyff* (40, 44), *dorff* (44, 45) stb., és *ffebruarij* (36), *ffevres* (51); de: *geschryft* (23), *fürsten*, *frauen* (24), *fünf* (25), *fleisz* (25, 26, 29, 30, 35), *jungfrau*, *junkfraw* (26, 28 stb.), *bischof* (36), *ertzbischof* (37), *fest* (40); stb. (I. HORVÁTH 1908.). Nemrég pedig olyan, eredetileg 1693–1694-ből való angol szövegrészletek kerültek a kezembe, amelyekben szókezdő helyzetben gyakran írnak *f*-nek megfelelő *ff*-et. Az erdélyi szász származású, Németországban teológiát tanuló Johannes Kilpius vezetésével 1694-ben Hollandiában egy pietista csoport szállt tengerre, hogy Észak-Amerikába hajózzon. A csoportot az angliai kvékerek anyagilag is támogatták, akik az ezt megőrkítő jegyzőkönyveikben használták a kettőzött *ff* betűt: *ffriends* (sokszor), *ffamilies*, *ffifty* (de: *fifteen*), *ffor* (de *for is*), *ffind*, *John Ffield*, *ffour* (de *four is*), *ffinnish*, *ffew*; de: *falling*, *formerly*, *further*, *from* (I. JUHÁSZ 2006: 119–22). Nem ismerek vonatkozó szakirodalmat, de a magyarba nyilván elsősorban a latinból került az *F* és/vagy *f* értékű *ff*-fel való írás gyakorlata, s ennek az eredeti célja, mint P. BALÁZS is említette (I. fentebb), föltehetőleg a nagy betű értékének biztosabb kifejezése volt; s nyilván az *f*-től való elkülönítést ugyancsak szolgálhatta. (Gondoljunk *föveg* szavunk keletkezésére is, amely eredetileg a CAL. egy sajtóhibájából jött létre úgy, hogy a kéziratban levő *föueg* szót helytelenül *föueg*-nek olvasták; vö. TESz.)

Azt is megjegyezhetjük, hogy a GömK.-ben Legédy Kató, Ráskay Lea pedig az általa másolt kódexekben hogyan különbözteti meg a (mondatkezdő) nagy *T*-t a kis *t*-től. A nagybetű lehet egyszerűen csak nagyobb méretű és némileg más alakú, mint a kicsi (pl. a keresztvonal általában a betű tetején van, s gyakrabban lehet rubrumozva is). Különösen Ráskaynál sokszor előfordul azonban, hogy a nagy *T* a következőképpen alakul: a *t*-nek egy jobbra és balra némileg, többé-kevésbé kidomborodó, de alul és felül találkozó szárát húznak, s ezt felül egy közös keresztvonalal húzzák át. S ha a két szár közti rést, a köztük lévő hézagot – akárcsak az *ff*-nél – rubrummal töltik ki, a két szár egy vastaggá lesz. Ettől az esettől is olykor nehéz megkülönböztetni, amikor egy eredetileg is „egyszárú” nagy *T*-t (*t*-t) rubrumoznak. A betűkép szempontjából a „hézagkitöltéssel” rubrumozott *t*-k a „teljesen egyszárú” rubrumozott *T*-k közé sorolódnak. A sajátos, *T* értékű többnyire rubrumozatlan és részben kétszárú *t*-k pedig a *T*-khez kerülnek, azért is, mert nem két külön betűt képviselnek, a száruk nem két különálló *t* betű szárai, hanem egy kiindulópontból egy végpontba összefutó paleográfiai variánsok. S ritkán még az is előfordul, hogy az ilyen betűforma szintén rubrumozva van, de úgy, hogy a két szárrész nem ér össze, ennek a megfelelője is nyilván a *T*. Ezeket az eseteket tehát a kódexkiadásaink helyesen írják át egy nagy *T*-vel, míg a nagybetű értékű két különálló *ff* esetében helyesebb az *ff*-vel való átírás. A *T* említett paleográfiai variánsát az a szándék hozhatta létre, hogy a két szár közti hézagot rubrummal töltik ki, ami azonban gyakorta elmaradt, illetve már maga ez a betűforma is megkülönböztetést jelentett a kis *t*-től. Példák az elsőként említett esetre (rubrumozott vagy rubrumozatlan, de többnyire vastagabb „teljesen egyszárú” *T*): GömK. 81: *Tegetet*, 82: *Teremet*, 114, 117, 118, 122, 123: *Te*; 120: *Tahat*, 124: *Tegetet* – MargL. 21: *Tjzen nyolc*, 29, 33: *Tahat*, 33: *Tugjad*, 65, 68, 85, 137, 165, 166, 169: *Tahat*, 207: *Tyzenegjyedjk*, 208: *Tyzenkettevd*, 215: *Tyzenkj<k>lenched* – PéldK. 53, 56: *Te*, 54: *Tjtkot*, 59, 63, 64: *Tahat* – DomK. 29: *Tudian*, 35, 36, 37, 49, 56: *Tahat*, 50, 211: *Tahat*, 78: *Tudom* – CornK. 138v: *Tahat* – HorvK. 16: *Tahat*, *Tudom*. – Adatok a második esetre (rubrumozatlan, ritkán rubrumozott *T* értékű „részben kétszárú” *t*): GömK. 145: *Tevujsel*, 146: *Te* – MargL. 160, 163, 170, 178, 179, 180, 183, 186, 193, 195, 196, 200: *Tahat*, 180: *Tevkelletes*; 206: *Tjzedjk*, 211: *Tyzennegjed*, 212: *Tjzen evtevd*, 213: *Tjzen hatodiknak*, 214: *Tjzen heted*,

215: *Tjzen nyolchad* (az apácavallomásokban az egyes, sorszámmal megkülönböztetett sororok vallomásának a bevezetésekor rubrumozott sorszámok) – PéldK. 56, 60: *Tahat*, 56: *Te* – DomK. 50, 204, 208: *Tahat*, 201: *Touabba*, 211: *Tevrteneek*, 215: *Tugyad* – CornK. 133r, 133v, 136r, 137r, 137v, 138r: *Tahat*, 133v: *Tefly*, 141r: *Tegyetek* – HorvK. 11, 14, 16, 17, 20, 22, 23, 25, 26: *Tahat*, 15, 22: *Te*, 15: *Tenen*, 44: *Tanalchot*. Stb.

Más módok ugyancsak előfordulhatnak az alakilag és/vagy méretben kevésbé, illetve nemigen eltérő egyes nagy- és kisbetűk megkülönböztetésére. Noha Legéndy Kató kézirásában a nagy *K* betű azért általában nagyobb méretű a kis *k*-nál (és rubrumozott), PAPP ZSUSZANNA jó szemmel vette észre, hogy megkülönböztetésül a nagybetű felső szárának még egy jobbra nyúló kisebb kampója is van. Megemlítem, hogy Ráskay Lea a 'h', a 'k' és az 'l' esetében viszont a rendszerint szintén (valamivel) nagyobb méretű nagybetűt többnyire még úgy különbözteti meg a kicsitől, hogy a betű felső szárának a végén balra egy kis vonást, zászlót húz. Például: MargL. 25: *Hjua*, 37: *Ha*, *Hanem*, 216: *Huzad* (de nincs vonás: 118: *Halgatja*, 140: *Ha*; a *huszon*- és a *harminc*-cal kezdődő számneveknél: 217–29); 32: *Kj* (♁: *Kj*, de nincs vonás: 135: *Kynek*); 27: *lata* (♁: *Lata*), *legottan* (♁: *Legottan*), 32: *latvan* (♁: *Latvan*), 150: *Legottan* (de nincs vonás: 216: *latvan* [? ♁: *Latvan*]) – DomK. 34, 54: *Hog*, 159: *Hog jmmar*, 324, 325: *Ha* (de nincs vonás: 54: *Hog*, 160: *Hogha*); 3: *Kjvel*, 6: *Kezde*, 7: *Kjnek*, 11: *Kezde*, 34: *Kevnyeregven*, 35: *Keeryed*, 54: *Kjt*, 242: *Kyt*, 246: *Kynek*, 313: *Kjk* (de nincs vonás: 3: *Ky*, *Kjvel*, 205: *Kjlenchedjyk*); 206: *Latuan*, 306: *Legottan*, *Lassad*; 332: *Legottan* – CornK. 1r, 2r: *Ha*, 1v: *Harmadzor*, 10v: *Harmadzer*, *Hog* (de nincs vonás: 4v: *Harmadyk*); 25r: *Kyrevl*, 43v: *Kyt*, 44v: *Keuf*; 4r: *Lattatjk*, 43r: *Lassad*, 63r: *Latam* – HorvK. 6: *Harmakat*, 8: *Hysagos*, 10: *Haychad*, 34: *Hog*; 5: *Kjnek*, 7: *Kyevl*, 22: *Kyalt*, *Kelfel*; 23, 25, 37: *Legen*. – A MargL. elején a nagybetűk rubrumozva vannak. Ezek alapján javítottam néhány (fő)mondatot kezdő kisbetűvel átírt szót – lévén, hogy a nagy- és a kisbetűt itt méret alapján nehéz volt megkülönböztetni – nagybetűsre. A MargL.-ban az apácavallomásokat tartalmazó részben (197–229) csak a *H* betűre van több példánk (1. fentebb), a *K*-ra egy (205: *Kjlenchedjyk*), s talán egy az *L*-re (216, 1. fentebb). A tárgyalt betűformálásokat tekintve, mint az előbb idézett példákból is láthattuk, ez a rész eltér a kódex többi részétől, csak egy adat van olyan esetre, amikor a nagybetű szárán felül balra kis elágazás van (216: *Huzad*). Ráskaynak a PéldK.-ben való gyakorlata pedig – akárcsak az *ff* mellőzésével – a *H*, valamint a *K* írásakor is a felül balra kinyúló kis vonás hiányával eltér a többi, általa másolt kódexben tapasztaltaktól, 1. 44: *Kerevnk*, 50: *Heet*, 52: *Harmadzer*, *Hatodzer*, *Hetedzer*, 53: *Ha* (*L*-es kezdetre nem találtam példát).

A fentiekhez hasonló adatokra az idézett kódexekből sokkal több példát is hozhattunk volna, olykor ugyanarról a lapról is többet, és nyilván előfordulnak ezek az említetteknek kívül más kezdeknél és más kódexekben is. Csak futólag említem például, hogy a NádK. 648-on két mondatkezdő *ffelele* áll. A GömK. 7. kezénél, Tetemy Pálnál pedig a rubrumozott egyszárú és részben kétszárú 'T'-k egyaránt előfordulnak, egyszárúak: 51: *Te deum*, *Tegewd*, *Tegwd*, *Teged*, *Telyes* 52: *Te*; részben kétszárúak: *Tegewd*, *Teged*, *Te*, 54: *Teth*. Sőt nála a részben kétszárúakból egy-kettő szinte kétszárúnak tekinthető, felül a száruk nem találkoznak, csak a *T* (*tt*) vízszintes záróvonala fogja össze őket: 51: *Teged*, 52: *Te*. A GömK. 5. keze által írt pár lapon pedig szintén van olyan *H* (*h*), amelynek felül balra kinyúló kis vonása, kampója, zászlója van: 297: *Harmadyk*. A DebrK.-ben ugyancsak előfordul mindkét említett típusú *T*, egyszárúak: 300: *Törteneec*, 301: *Tehat*, 305: *Tamas*; részben kétszárúak: 328: *Tamad*, 330: *Thahat*, 331: *Thamas*. Stb. Egyébként a KT. mondatkezdő *Tudjuc* szava is ilyen *T*-vel kezdődik.

Ismertetésem summázva megállapíthatjuk, hogy a GömK. RMKód.-beli kiadása mind a magyar nyelvtörténetnek, mind a művelődéstörténetnek becses, számos új megállapítást is tartalmazó forrása. A kiadásnak magas a színvonala és egyedülállóan részletes a komment-

tárja. Ha néhány részletéhez, adatához tehetünk is kiegészítést, korrekciót, ezek kis javítások, illetve egy-két kérdésnek, ténynek a kódexkiadás kereteit már túllépő, ugyanakkor éppen az által indított, inspirált továbbgondolásai. A Bevezetésből külön is kiemelem a kódex tartalmával, a szövegegységek latin megfelelőivel és a párhuzamos magyar helyekkel, valamint a paleográfiai jellemzőkkel foglalkozó részeket, leginkább pedig az egyes szövegegységekhez fűzött megjegyzéseket. Szerintem a GömK. e kiadása a magyar nyelvű kódexeknek a maga nemében az eddigi (egyik) legjobb kiadása. Éppen ezért – de ezt általában is tudnám ajánlani az RMKód. sorozatnak – jó lenne, ha a kötetek a jövőben angol és/vagy német (vagy esetenként még más nyelvű) rezümét is kapnának. Sőt, magyar nyelvű kódexeinkről, akár az „összes” kódex latin megfelelőiről, forrásairól és párhuzamos magyar szövegeiről is lehetne készíteni egy a külföldnek szóló összefoglaló informatív kiadványt és/vagy az internetre is felteendő anyagot. (Ha jól tudom, eddig csak a PéldK.-nek és a CornK.-nek volt a Codices Hungariciben francia nyelvű rezüméje.) E célból anyagi forrásokért még tán külföldi, nemzetközi (akár EU-s) pályázatokkal is lehetne próbálkozni. A magyar nyelvű kódexek is kapcsolódnak az európai latin nyelvű (egyházi) műveltséghez, s egyes nemzeti nyelvek és kultúrák felé is van kötődésük; a GömK. esetében, mint láttuk, konkrét német kapcsolattal számolhatunk. A magyar és latin (vagy olykor más) nyelvű kódexeinket, korai nyomtatványainkat is magába foglaló középkori egyházi műveltségünk a legfontosabb terület, amely – máig kihatóan – a korabeli európai (keresztény) kultúrkörhöz köt. S kódexeink további tanulmányozásától is még bizonyára számos értékes művelődéstörténeti, nyelvészeti, kodikológiai és más, a rokon tudományok körébe vágó eredményt várhatunk.

A hivatkozott irodalom

- BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk. 1989. Névtudomány és művelődéstörténet. Zalaegerszeg. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Bp.
- BÁNKI JUDIT szerk. 1996. Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva hetvenedik születésnapjára. MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp.
- BEKE JÓZSEF szerk. 2004. Zrínyi-szótár. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete. Argumentum, Bp.
- BÉLÁDI MIKLÓS – JANKOVICS JÓZSEF – NYERGES JUDIT szerk. 1985. A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. 1981. augusztus 10–14. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Bp.
- BENDA KÁLMÁN főszerk. 1982. Magyarország történeti kronológiája. 2. köt. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BENKŐ LORÁND 1985. Néhány filológiai probléma az Ómagyar Mária-Siralom körül. In: BÉLÁDI – JANKOVICS – NYERGES szerk. 1985: 24–7.
- BOROS KATALIN 2006. Nyelvi változatok és változások az irgalmas samaritánus példázatának régi fordításaiban. Magyar Nyelv 195–8.
- DIÓS ISTVÁN főszerk. 1993. Magyar Katolikus Lexikon. 1. köt. Szent István Társulat, Bp.
- ERDÉLYI ZSUZSANNA 1988. Archaikus népi imádságok. In: VARGYAS főszerk. 1988: 692–748.
- ERDÉLYI ZSUZSANNA 1999. Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Kalligram, Pozsony.
- ERDÉLYI ZSUZSANNA 2001. Aki ezt az imádságot... Kalligram, Pozsony.
- HAADER LEA 1996. Hány kéz írta a Gömör-kódexet? In: BÁNKI szerk. 1996: 45–51.
- HAADER LEA 1998. Azonos? Különböző? Nyelvi támpontok kódexek elkülönítésében. In: HAJDÚ – KESZLER szerk. 1998: 64–8.
- HAADER LEA 2004. A Nyulak szigeti scriptórium mint műhely. Magyar Nyelvről 196–205.
- HAADER LEA – PAPP ZSUZSANNA 2001. Gömör-kódex 1516. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közvetlen, és a bevezetést írta HAADER LEA és PAPP ZSU-

- ZSANNA. A jegyzeteket készítette PAPP ZSUZSANNA, HAADER LEA. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Bp.
- HAIMERL, F. X. 1952. *Mittelalterliche Frömmigkeit im Spiegel der Gebetbuchliteratur Süddeutschlands*. Karl Zink Verlag, München.
- HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk. 1998. *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke, Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk. 1991. *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. [ELTE], Bp.
- HORVÁTH CYRILL 1908. *A Margit-legenda forrásai*. A Budapest-Székesfővárosi IV. ker. Községi Fő-reáliskola 54. Értésítője. 23–53.
- HORVÁTH IVÁN 1992. *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*. I–II. Direction IVAN HORVATH. Éditions du Nouvel Objet, Paris.
- IMRE MIHÁLY 2006. *A Vizsolyi Biblia egyik forrása*. Petrus Martyr. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen.
- JUHÁSZ LEVENTE 2006. “I have not become a quaker”. Johannes Kelpius és a londoni kvékerek. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tomus XXX: 115–22. [Szeged.]
- KÁROLY SÁNDOR 1955. *A Jordánszky-kódex viszonya más bibliafordításokhoz*. *Nyelvtudományi Közlemények* 57: 260–8.
- KEMPELEN BÉLA 1912. *Magyar nemes családok*. 4. köt. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Bp.
- KESZLER BORBÁLA 1995. *A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig*. *Nyelvtudományi Értekezések* 141. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KOMORÓCZY GÉZA sajtó alá rend., utószó 1980. *Énekek éneke*. Károli Gáspár, a Döbrentei-kódex névtelenje, Heltai Gáspár, Bogáti Fazakas Miklós fordításában. Magyar Helikon, Bp.
- KOZOCSA SÁNDOR GÉZA szerk. 1993. *Emlékkönyv Fábíán Pál hetvenedik születésnapjára*. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Bp.
- LACZKÓ KRISZTINA szerk. 1995. *Emlékkönyv Szathmári István születésének hetvenedik évfordulójára*. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Bp.
- LÖKÖS PÉTER 1998. *A bécsi fordítóiskola és a késő középkori népnyelvű vallásos irodalom*. *Filológiai Közlöny* 44: 140–53.
- MADAS EDIT 2002. *Középkori prédikációirodalmunk történetéből*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, Debrecen.
- A. MOLNÁR FERENC 1989. *Névtan, szótörténet és művelődéstörténet (a gödény és a pelikán szavakról)*. In: BALOGH–ÖRDÖG szerk. 1989: 360–7.
- A. MOLNÁR FERENC 1999. *Anyanyelv, vallás, művelődés*. AESZ-füzetek 4. Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- A. MOLNÁR FERENC 2000a. *Két régi magyar ima az oltáriszentségről*. A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben. *Nyelvtudományi Értekezések* 148. Akadémiai Kiadó, Bp.
- A. MOLNÁR FERENC 2000b. *A felszólító mód jelének történetéhez*. *Magyar Nyelvjárások* 38: 25–30.
- A. MOLNÁR FERENC 2002. *Az Ómagyar Mária-siralom értelmezése*. *Magyar Nyelvőr* 126: 462–9.
- A. MOLNÁR FERENC 2003. *A magyar hosszúmássalhangzó-rendszer kialakulásáról és néhány finnugor eredetű szavunk hangtani fejlődéséről*. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 198–211.
- A. MOLNÁR FERENC 2005a. *A legkorábbi magyar szövegemlékek (olvasat, értelmezés, magyarázatok, frazeológia)*. ΑΓΑΘΑ XVII. – Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 8. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara. Klasszika-filológiai Tanszék, Debrecen.
- A. MOLNÁR FERENC 2005b. *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC. [ismertetés.] *Magyar Nyelvjárások* 43: 109–23.

- A. MOLNÁR FERENC – M. NAGY ILONA szerk. 2003. Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 4. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- M. NAGY ILONA 2003. A magyar kolostori irodalom koordinált szópárjainak hátteréhez. In: A. MOLNÁR – M. NAGY szerk. 2003: 169–83.
- NAGY IVÁN 1858. Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. 3. köt., Pest.
- NÉMETHY KÁROLY – BUDÓ JUSZTIN szerk. 1939. Tanulmányok Budapest múltjából. 7. köt. Budapest székesfőváros kiadása, Bp.
- †PETROVICH, EDUARDUS ed. – †TIMKOVICS, PAULUS LADISLAUS inchoatam curavit 1993. Sermones compilati in studio generali Quinqeeclesiensi in regno Ungarie. Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó, Bp.
- SÁRKÖZY MÁTYÁS 2005. A Király utcán végestelen-végig. Fejezet egy készülő szocioriportból. *Holmi* 17: 1071–83.
- SÁRKÖZY MÁTYÁS 2006. A Király utcán végestelen-végig. Kortárs, Bp.
- SÁROSI ZSÓFIA 1989. Régi magyar kódexek. Irodalomtörténet 375–80.
- SEIBERT, JUTTA szerk. 1986. A keresztény művészet lexikona. Corvina, Bp.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. Az ősi magyar igekötők. Akadémiai Kiadó, Bp.
- SZERECZ ALAJOS IMRE 1916. Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei. Franklin, Bp.
- SZINNYEI JÓZSEF 1894. Magyar írók élete és munkái. 3. köt. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Bp.
- TEISZLER PÁL 1957. A mezőfényi tájnyelv hosszú mássalhangzóinak rövidüléséről. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1: 105–8.
- TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA 2005. E. S. és a Rózskoszorú. Irodalomtörténeti Közlemények 383–400.
- VARGYAS LAJOS főszerk. 1988. Magyar néprajz 5. köt. *Folklór* 1. Magyar népköltészet. Akadémiai Kiadó, Bp.
- VERBÉNYI ISTVÁN – ARATÓ MIKLÓS ORBÁN szerk. 1989. Liturgikus lexikon. A katolikus egyház liturgiája. Ecclesia, Bp.
- VIZKELETY ANDRÁS 2004. Az európai prédikációirodalom recepciója a Leuveni kódexben. *Die Rezeption der europäischen Sermonesliteratur im „Löwener Kodex“*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- VOIT PÁL 1939. Egy régi pesti patika. In: NÉMETHY–BUDÓ szerk. 1939: 41–69 + 4 tábla.
- VOIT PÁL 1943. Régi magyar otthonok. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp.
- WOLF GYÖRGY kiad. 1882/1884. Gömör Codex. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Bp. *Nyelvmléktár* XI: XXIII–XXIX, 293–379.
- ZÁDOR ANNA 1960. Pollack Mihály. Akadémiai Kiadó, Bp.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1991. Zsigmond kori nyelvmlékünk művelődéstörténeti háttere. In: HAJDÚ–KISS szerk. 1991: 660–3.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1993. A Húsvéti népének mint nyelvi emlék. In: KOZOCSA szerk. 1993: 282–6.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1995. A Húsvéti népének mint irodalmi-nyelvi emlék. In: LACZKÓ szerk. 1993: 393–9.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2003. Történeti szociolingvisztikai vizsgálódások a „Húsvéti Népének” kapcsán. *Magyar Nyelvjárások* 41: 675–84.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2006. Az első magyar nyelvű népének és művelődéstörténeti háttere. A Zsigmond-kori Húsvéti népének keletkezésének körülményei, nyelvi kérdései. *Nyelvtudományi Értekezések* 156. Akadémiai Kiadó, Bp.
- †ZOLTÁN JÓZSEF főszerk. 1963, 1965, 1969. Budapest történetének bibliográfiája 1686–1950. 2. köt., 4. köt., 6. köt. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye, Bp.
- ZSILINSZKY MIHÁLY 1909. Dr. Székács József evang. püspök 1809–1876. Bp.

Reflections on the new edition of Gömör Codex

Gömör Codex (GömK.) is a manuscript of 328 pages, mainly containing prayers, of Dominican provenance. Its core material was copied in 1516 in a nunnery located on what is called Margaret Island today. The full transliteration of GömK., with a facsimile version, footnotes, and 130 pages of introduction, was published by LEA HAADER and ZSUZSANNA PAPP in 2001 as volume 26 of the series *Old Hungarian Codices*. The commentaries in this edition of GömK. are of high professional standards, and the text edition itself is very good, too. Its Introduction is the most detailed study so far within the literature related to the publication of Hungarian-language codices. Following the general method of the series, it describes the codex itself, relates its history, thoroughly investigates, among other things, characteristics of content of some portions of the text, indicating their Latin sources and parallel portions of other Hungarian codices, and covers the interrelationships of Hungarian and Latin textual versions. It is intriguing that the closest textual parallels of some prayers are found in the Dominican nuns' prayer books of the St. Catherine Cloister of Nuremberg. The Introduction thoroughly presents palaeographic and orthographic features of the copiers' hands, 11 in all. The present paper partly reviews this edition of GömK., and partly discusses, in relation to this edition, certain historical linguistic and cultural historical aspects of, primarily Hungarian, codices